

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В УКРАЇНІ

Всеукраїнський науковий семінар пам'яті
професора *Володимира КРУЛЯ*

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Географічний факультет

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

**Всеукраїнський науковий семінар пам'яті
професора Володимира Круля
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ
В УКРАЇНІ**

**Матеріали
Всеукраїнського наукового семінару
(21–22 вересня, 2023)**

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2023

УДК 913(477)(08)
І 906

Редактори:

Богдан РІДУШ
Сергій КИРИЛЮК

Історична географія в Україні : Матеріали Всеукраїнського наукового семінару пам'яті професора Володимира Круля (21–22 вересня, 2023) / За ред. Б. Рідуш, С. Кирилюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т., 2023. – 128 с.

Збірник матеріалів Всеукраїнського наукового семінару пам'яті професора Володимира Круля «Історична географія в Україні», присвячений внеску професора Володимира Круля у цю науку, актуальним питанням розвитку ретроспективної географії, поступу її теоретичних і методичних основ, географічно-ретроспективним особливостям території України, а також формуванню і вдосконаленню картографічних досліджень і географічної освіти загалом.

Для фахівців у галузі географічних і суміжних наук.

УДК 913(477)(08)

© Колектив авторів, 2023
© Комп'ютерна верстка, С. Кирилюк, 2023
© Дизайн обкладинки, С. Кирилюк, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

<i>Йосип Гілецький, Роман Сливка, Ірина Закутинська</i> ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МЕЖ ЕТНОГЕОГРАФІЧНОГО ПОДІЛУ	9
<i>Григорій Денисик, Володимир Канський</i> МІСЦЕ І ЗНАЧИМІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У СИСТЕМІ ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	13
<i>Мирослав Дністрянський</i> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ 1900-1991 РОКІВ	16
<i>Євген Іванов, Володимир Білянюк</i> ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ (ХРОНОЛОГІЧНИЙ) ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТАНУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ	20
<i>Сергій Кирилюк</i> КСЕНОЛАНДШАФТИ	24
<i>Олександр Король, Оксана Смик</i> ЕСТЕТИКА ЛАНДШАФТУ	30
<i>Володимир Поручинський, Андрій Слащук, Ірина Поручинська</i> ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ	33
<i>Мирослав Проскурняк</i> ЛАНДШАФТНЕ РІЗНОМАНІТТЯ БУКОВИНСЬКО-БЕСАРАБСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ	35
<i>Валерій Руденко, Степан Руденко</i> ДИНАМІКА ВТРАТ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ ЗА ЧАСИ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ (2014–2023 рр.)	37
<i>Петро Сухий, Назарій Колосівський</i> РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.	39
<i>Дарія Холявчук, Дарина Шкаєва</i> КЛІМАТ МИНУЛИХ СТОЛІТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ.	43

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ І ГОЛОЦЕН

<i>Мирослав Волощук, Ярослава Атаманюк</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЯРУЖНОЇ ЕРОЗІЇ УКРАЇНИ	46
<i>Богдан Гавришок, Світлана Добровольська</i> РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕЖАНСЬКОГО ОПІЛЛЯ	49
<i>Ірина Годзінська</i> АНТРОПОГЕННА ЗМІНА ПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ ЗА КАРТАМИ ВПРОДОВЖ XVIII–XXI СТ. (НА ПРИКЛАДІ БАГНЕНСЬКОЇ ДОЛИНИ)	53

КСЕНОЛАНДШАФТИ

Сергій Кирилюк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Поняття і терміни *ксеноландшафти*, *ксенооболонка*, *ксеноландшафтоутворення*, *ксенокомпоненти* і *ксенофактори природи*, *дієвий прошарок* – *ксенооболонки*, *ксенорельєфо-* та *ксеноландшафтоутворення* – опрацьовані та введені в науковий обіг публікаціями автора (Кирилюк 2018, 2019, 2020, 2021).

Незважаючи на те, що на різних планетах ксеноландшафти формуються за участі різної кількості матеріальних компонентів (і тільки одного речовинного, літосферного для Меркурія і Місяця) або навпаки – багатьох, всі вони утворюються під впливом єдиного, об'єднуючого енергоджерела – Сонця. Хоч залежно від віддалі до нього дієвість сонячного чинника на різних планетах відмінна. Різні ксенооболонки з відмінним складом ксенокомпонентів зумовлюють формування специфічних, унікальних у кожному конкретному випадку умов ксеноландшафтоутворення. Це врешті призводить до появи ксеноландшафтів: або з незначним насиченням певними матеріальними складниками, проте з істотнішими їх проявами, або з великою кількістю різносутнісних складників і значно меншим проявом кожного ландшафтоутворюючого чинника. Для з'ясування відмінностей приповерхневої природи кожної іншої планети, відповідних їм спектрів ландшафтоутворюючих чинників і результуючих властивостей ксеноландшафтів кожної з ксенопланет у ході такого пошукового дослідження логічно постала потреба виявити найзагальніші особливі риси ксеноприроди і ксеноландшафтів, чие походження і механізм формування є одним із головних предметів пізнання.

Про ксеноландшафтоутворюючі чинники. В ландшафтознавстві, розрізняючи складники ландшафтоутворення, окремо виділяють групу ландшафтоутворюючих компонентів як певних матеріальних тіл різних інерційних властивостей, від твердоречовинних – літоком-

понент, до рідинного – водного, газоподібного – атмосферного, інтегруючого – біокомпонта, ґрунтів і мікроорганізмів, нововирізного чинника земного ландшафтоутворення (Полянська 2017). Окремо вирізняється група ландшафтоутворюючих факторів як енергетично-польових впливових складників ландшафтоутворення. Цілком очевидно є також правомірність означення усіх ландшафтоутворюючих складників, і компонентних, і факторних, збірним об'єднуючим поняттям впливового чинника (Пашенко 1993).

У ксеноландшафтознавстві ця відмінність між матеріальним наповненням та інтенсивністю прояву енергетичних потоків в різних ксенооболонках, на перший погляд роз'єднує, та насправді навпаки – об'єднує все те ксеноландшафтне різноманіття, явища і процеси. Причина в тому, що при всіх відмінностях, особливостях, специфіці ксеноландшафтів різних планет реалізуються процеси ландшафтоутворення та супутні процеси, які відбуваються там, – в межах однієї системи (Сонячної), коеволюційно, завдяки практично одному наборові енергоресурсів, в першу чергу сонячних. Згадуючи про особливості ксеноландшафтоутворення, звісно ж спочатку треба чітко усвідомити наявність і зміст відповідних закономірностей.

Має місце очевидна бідність набору ксеноландшафтоутворюючих чинників, яка полягає у значному звуженні їх різноманітності на ксенопланетах. Закономірна частина їх – космічне тло – таке ж як і в земних ландшафтів, але на ксенопланетах земної групи, крім Венери, ця частина чинників впливовіша через відсутність, а на Марсі – через мізерність атмосферного компонента. Тому космічна група ландшафтоутворюючих впливів-чинників на ксенопланетах земної групи, проти земних їх проявів, потужніша в усьому, з усіма теж яскравішими варіаціями закономірних змін у просторі Сонячної системи та в часі її розвитку.

Особливі частини ксеноландшафтоутворення, крім умов Венери і Марса, – лише морфолітогенні. Морфолітогенні чинники ксеноландшафтоутворення для кожної ксенопланети земної групи є трохи відмінними, у кожної свої. На Венері винятково унікальні чинники атмосферні. На Марсі особливими є чинники кріолітологічні, кріолітосфери загалом, морозного, фізичного і хімічного вивітрювання за наявно-

Матеріали Всеукраїнського наукового семінару
пам'яті професора Володимира Круля
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В УКРАЇНІ

сті слабкого атмосферного чинника, який, однак, забезпечує результативні прояви еолових процесів.

Всі згадані тут особливі чинники у своїх проявах мають і певні закономірні складові, але загалом такий трохи умовний поділ складників ксеноландшафтних впливовостей для системного їх розгляду дисертант вважає прийнятним. Так само очевидно видається загальна специфіка збідненого активними речовинними компонентами ксеноландшафтоутворення: відсутність атмо-, гідро-, кріо-, біо-сфер на Меркурії та Місяці, гідро-, кріо-, біо-сфер на Венері та біосфери на Марсі. Така збідненість виявилася визначальною в можливостях розкриття теми ксеноландшафтів здобувачем, в деякій вимушеній його обмеженості до подань інвентаризаційних, а не вже результируючих синтезних.

Складною але подоланною у своїй складності особливістю теперішніх досліджень ксеноприроди планет земної групи є вимушено однотипний збір інформації шляхом різноманітних знімачів поверхонь планет переважно з АМС. Отримані при цьому геофізичні дані і далекі від звичних для географа вихідних даних дослідження, і, зрештою, все-таки придатні для трансформування їх у просторово-часові моделі з елементами навіть візуалізації отриманих даних (Кирилюк та ін. 2015). При всій складності таких трансформувань вони не тільки реальні, а й отримали належні формалізовані обґрунтування (за теоретичними напрацюваннями Фібоначі, Мандельброта і через оригінальне планетологічне використання логарифмічної спіралі). Крім того, ці пошукові напрацювання автора мають уже позитивну апробацію (Кирилюк 2012, 2021).

Але прямого змістовно-інформаційного поля ксеноландшафтознавчих напрацювань попередників у автора нема. Є вже тривалі та доволі результативні серії різногманітних знімачів приповерхневої природи інших планет.

Існує дуже виразна специфіка габітусу, зовнішнього вигляду ксеноландшафтів. Навіть незалежно від наявності надатмосфери на Венері, чи майже відсутності її на Марсі або повної відсутності на Місяці та Меркурії, ксеноландшафти цих планет практично дуже схожо зводяться до видимої, а насправді позірної, неповної тотожності з формами рельєфу ксеноповерхонь. Це зводить опис ксеноландшафтних

утворень майже до характеристики форм ксенорельєфу згаданих планет.

Проте в перспективі спочатку щодо невеликих ключових ділянок навколо місць посадок АМС, а пізніше, із технічним прогресом космічної апаратури – на значно ширші простори кожної з цих планет неминуче з'являться нові, багаті масиви достовірної інформації так само технічного типу, яку теж так само і навіть з більшим успіхом, ніж тепер, можна буде піддати ксеноландшафтознавчій інтерпретації.

Автору вдалося здійснити наукове усвідомлення, наповнення усією доступною, належною різним природничим наукам інформацією із ксенопланетологічним і наступним пошуковим ксеноландшафтознавчим інтерпретуванням і синтезним картографічним представленням характерних, типових локальних ксеноландшафтних утворень Меркурія, Венери, Місяця і Марса на середньомасштабних картах; це відображення локальних об'єктів науки про ландшафти ксенопланет як об'єктів позарангових, тобто ще не визначених щодо їхніх рангів, сформованих внаслідок синергії впливів та взаємодій наявних вихідних ксеноландшафтоутворюючих чинників речовинної та енергетично-польової ксеноприроди.

Більше того, із послідовним виконанням поставлених тут завдань і картографічним досвідом синтезу ксеноландшафтних утворень локальних рангів, хоч і не розрізнених рангово, поступово вимальовуються дослідницькі уявлення і відповідно до них у дослідника вибудовується синергія і синтез усіх доступних йому знань про ксенооб'єкти, але ще не про окремі утворення. Особливість більшості ксенопланет полягає в тому, що для їх поверхні характерна наявність дуже різноманітного за розмірами спектру об'єктів, однорідних за походженням – ударних кратерів, тому найнаполегливіші спроби представити різноманітність таких поверхневих утворень як різнорангові аналоги ландшафтних комплексів найчастіше зазнає невдачі, там ще треба винайти підхід до ксеноландшафтознавчої інтерпретації таких генетично одноманітних об'єктів, але різних за рангами, локальних і регіональних. А загальний образ ксенопланети при цьому у дослідника формується, і дедалі більше наповнюється конкретними фактами. Це призводить до того, що при всій невизначеності внутрішнього ксеноландшафтного «господарства» планети, дедалі чіткішого ксенолан-

**Матеріали Всеукраїнського наукового семінару
пам'яті професора Володимира Круля
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В УКРАЇНІ**

дшафтознавчого наповнення набуває її глобальний образ. Таким чином, синергія проявив усіх різноманітних за рангами, але монотонних за генезисом ксеноландшафтоутворюючих чинників таки ж виливається в синтез ксеноландшафтознавчого трактування – єдиного, цілісного, планетарного ксенооб'єкта, аналога ландшафтної оболонки Землі, на кожній іншій літосферній планеті – іншого аналога. Це синтезні знання про ксеноландшафтні оболонки кожної з інших літосферних планет.

Поки що ж доступні автору практично найопрацьованіші ксеноландшафтознавчі розвідки і представлення об'єктів вимушено близькі до візуально ксеногеоморфологічних. Навряд чи скоро відкриються багатші дослідницькі можливості, але перспектива їх реалізації закладена вже тут.

Якою б не була загальна різноманітність ксеноландшафтних об'єктів інших літосферних планет, не Землі, яким рясним і різноманітним не видавався б їх інвентаризаційний перелік, космічні умови їх прояви та набуття ними остаточних форм рангово не обмежені і при цьому сутнісно не диференційовані – однакові: падіння метеорита, найчастіший приклад. Тому дати навіть приблизну можливу рангову «прив'язку наперед» певних ксеноландшафтних утворень і представити їх як «переважно локальні» чи «переважно нижчих регіональних» або аж планетарних рангів – нереально і неможливо, тепер і надалі. Це зумовлено відсутністю багатьох ландшафтоутворюючих чинників, дієвих у межах земної природи, геокомпонентних і геофакторних, тобто речовинних та переважно енергетичних, діяльність яких зведена майже до нуля, або й відсутня на інших планетах.

Література

1. **Кирилюк, С.М., Кирилюк, О.В.** (2018). *Природа Марса : навчальний посібник*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
2. **Кирилюк, С.М., Кирилюк, О.В.** (2019). *Природа Меркурія : монографія*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
3. **Кирилюк, С.М.** (2020). *Природа Венери : навчальний посібник*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
4. **Кирилюк, С.М.** (2021). *Природа Місяця : монографія*. Чернівці: Чернівецький національний університет.

5. Кирилюк, С., Галюк, М., Клим'юк, Г. (2015). Тримірне моделювання великих кратерів Моря Дощів. *Науковий вісник Чернівецького університету : Географія*, 744-745, 8-13.
6. Кирилюк, С. (2012). Побудова моделей кривизни рельєфу. *Науковий вісник Чернівецького університету : Географія*, 614-615, 143-146.
7. Пашенко, В.М. (1993). *Теоретические проблемы ландшафтоведения*. Київ : Наукова думка.
8. Полянська, К.В. (2017). *Деснянські річководолінні ландшафти як середовище та об'єкти збереження природи*. Автореферат дисертації канд. геогр. наук : 11.00.01.

Наукове видання

**Всеукраїнський науковий семінар пам'яті
професора Володимира Круля
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ
В УКРАЇНІ**

**Матеріали
Всеукраїнського наукового семінару
(21–22 вересня, 2023)**

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *С. Кирилюк*

